

פרשת שמות אין דבר יותר שלם מלב שבור

דברים פרק לד

(י) וְלֹאֲלֵקֶם נִבְיָא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יָדַעוּ ה' פְּנִים אֶל־פְּנִים:

אברבנאל שמות הקדמה

לפי שספר בראשית נתיחד לספר המעשים והתלאות שקרו לאנשים יחידים המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם כאדם ונח ושם ועבר אברהם יצחק ויעקב ובניו ושאר יחידי סגולה. ואחרי שהשלים ספורי עניני אותם היחידים בספר הראשון ההוא התחיל הספר הב' הזה לבאר ולהגיד עניני האומה הקדושה הישראלית בכללותה אם במה שנשקעה בגלות מצרים ושעבודם הקשה ואם שנגאלה משם במסות באותות ובמופתים וביד חזקה ושקבלה תורת אמת חקים ומשפטים אלהיים בהר סיני ושעשתה בית זבול ומשכן קדש לאלהים ושרתה ביניהם שכינתו וזהו כללות הספר הזה. הגה אם כן הספר הראשון בא בספורי אנשים יחידים קדושים אשר בארץ המה. והספר הזה הב' הוא בספורי מעלות האומה בכללותה וכפי זאת הבחינה היה ראוי שיקרא הספר הראשון ספר היחידים והספר הב' הזה ספר האומה.

ציר וצאן – הרב משה ליכטנשטיין (23-47)

משבר היום הראשון

שני סיפורים מספרת לנו התורה על משה טרם הליכתו למדין; הראשון מתאר את מפגשו עם המצרי המכה את העברי, ואילו השני מתעד את העובר עליו בראותו שני יהודים המכים זה את זה. אם נבוא לשרטט את אישיותו של משה על סמך המתואר בפרשיות הללו, אזי נגלה נער (או איש צעיר) בעל רגישות מוסרית גבוהה, אשר איננו יכול לסבול שום גילוי של עוול מוסרי². עדינותו הנפשית של משה גורמת לו להתקומם כנגד כל פעולת דיכוי או נסיון לרמיסת זכויותיו של אדם בכוח הזרוע. עד עתה, ספון היה בבית פרעה ולא שת לבו לעולם שמחוץ לסביבתו הקרובה. ואולם, במעבר שבין ילדות לבגרות, בעת שהתעורר אצלו הרצון להכיר ולהיחשף לעולמות נוספים, יוצא משה מעולמו וסביבתו המעודנים והמאורגנים על מנת להכיר את העולם הרחב שמחוץ לארמון. לתדהמתו, נתקל במציאות קשה ואטומה שטרם פגש כמותה. לחט מוסרי עמוק בוער בקרבו בראותו את הרשע המצרי מכה את היהודי, ותחושה חריפה של עוול ממלאת אותו בפוגשו את שני העברים הנצים.

ויש לחטעים ולהדגיש; הלא כל ימיו של משה עד העת הזאת, בשבתו בבית פרעה, לא חסר דבר. את כל אשר רצה קיבל, ומעולם לא נתקל בקיפוח, באפליה או באי-צדק המכוונים כלפיו או כלפי הסובבים אותו. הרגשת אין האונים של הצדיק הנרמס בידי החזק ותחושת הגורל האכזר זרים לו לחלוטין. את חוויית ההתמודדות עם שלטון רודן ואכזר לא הכיר, ובמפגש עם הבריון השכונתי המטיל את חיתתו על סביבה מאוימת ומפחדת לא התנסה. אמנם, לבטח שמע על כך שהאומה המצרית משעבדת את אחיו בני ישראל בפרך, אך מה רב המרחק בנידון זה בין שמיעה לראייה.

לכתלי בית המלוכה, עם המציאות הסתומה שבעולם, היא היוצרת את המשבר בנפשו של משה. למעשה, מדובר במשבר כפול. ראשית, עצם קיומה של מציאות קשה באשר היא אינו נותן לו מנוח. הכיבד דרך רשעים צלחה, ומשטר דיכוי תקיף פועל באין מפריע? האמנם תיתכן מציאות אטומה כזו שאין בה מן החוק והצדק. הטבעיים, ושאינן נעשה בה משפט על ידי שופט כל הארץ? איזה האלקים הנחלץ לעזרת אותם הנתונים תחת הבניין ונאנקים מכאב השוטף העזב אלקים את הארץ ונתנה למרמס בידי בני עוולה? השכח הקב"ה את עמו או פנה להם עורף?³

יתר מכך, תכונה נוספת מתלווה לכך באישיותו של משה. אין כאן רק הרגשת מצוקה מוסרית גרידא; משה אינו מסתפק בהיותו נסער אל מול העוול והרשע המתגלים בפניו, אלא הוא מגיב בנסיון לתקן עולם. בראותו קשע, משה מוכרח להגיב מיד. אין הוא יושב ומיצר בלבד, אלא מתרגם את תחושותיו למעשים. לא איש כמוהו יחריש בעת כזאת. כל נימא ונימא וכל גיד וגיד בגופו מתקוממים ומגיבים כלפי הנעשה. את המצרי הוא מכה, ובאחיו הוא גוער גערה קשה ומידית. אם ישנו צדק - יופע נא מיד!⁴

וכך, ביום הראשון, במפגשו הראשון של משה עם המציאות שברחוב, בחיתקלו במצרי המכה את היהודי חסר האונים, משה מתקומם ויוצא באופן נמרץ ומידי כנגד אי-הצדק. "ויך את המצרי ויטמנהו בחול" (שמות ב', יב). משה אינו מהסס לקום ולהכות את הצורר מנה אחת אפים. ללא שאלות, ללא דיון והרהור נוסף, בקנאו את קנאת הצדק והמוסר, מגיב משה מידית כנגד העוול והרשע המתגלים לעיניו. כל רגשות הצדק והאמת הקיימים אצלו מתעוררים ובאים לידי ביטוי בתגובה זו.

ואולם, בפעולה ראשונית זו מתברר לעלם הצעיר והבלתי מנוסה, שתיקון העולם אינו עניין כה קל, ושחדברים לא יהיו כה פשוטים וחלקים. הרי יחד עם תיאור מעשהו של משה בהכאת המצרי, מצאה התורה לנכון להדגיש שאין הוא יכול להגיב מיד, אלא ישנן פעולות מקדימות החייבות להיעשות.

ויפן כה וכה, וירא כי אין איש

(שם).

כבר בפנייה זו, משה נפגש עם מציאות היסטורית ומוסרית קשה. כיחיד, אין הוא יכול לפתור את הבעיה שהתגלתה בפניו, מבלי לבדוק קודם אם ישנם בסביבתו משטרה חשאית או דילטורין למיניהם. בכך נאלץ להכיר בקיומה של מציאות אטומה, אשר אין הצדיק והצדק יכולים לפעול בתוכה ולהשיב גמול לרשעים, מבלי שווידאו שזרוע השלטון הרודני אינה נוכחת במעמד.

הביטוי "ויפן כה וכה, וירא כי אין איש", אינו מתפרש רק כפשוטו שאין אף שוטר מצרי בשטח אלא יש כאן מובן נוסף בעומק מדרשו של העניין - בפנותו לכאן ולכאן ראה משה שאין איש, דהיינו שבן האנוש, האדם בגדלותו המוסרית, אינו קיים במעמד הזה. היאיש, שמעת הבריאה יועד להיות נזרה ותכליתה, אינו נמצא במציאות המרה שלנגד עיניו. "ויפן כה וכה" בתורו אחר אותו אדם - "וירא כי אין איש"! מתברר לו למשה שאותה אנושיות מוסרית, שעד לפני שעות מספר כלל לא פקפק בקיומה ואשר עכשיו הוא מחפש אחריה נואשות, אינה נמצאת בחיים המתגלים בפניו.

לא תמה מברכתו של משה. בשלב הזה הוא עדיין מאמין ביכולתו של האדם לתקן עולם, ומשה רואה עצמו מתחיל בכך בהחזירו לנוגש המצרי מנה אחת אפיים. המשבר במלוא חריפותו פורץ ביום המחרת. רק אז מבין משה את שורשיו העמוקים של הרע שמולו הוא ניצב, ואת הקשיים הכרוכים בגאולת עולם.

לא רק עצם קיומה של מציאות קשה ואכזרית כשלעצמה אינו נותן לו מנוח, אלא אף תגובתם של אחיו בני ישראל, הסובלים מן העושק והדיכוי המצרי, אינה מובנת לו. הכיצד הם משלימים עם גזירותיו של הצורר המצרי ואינם מתקוממים כנגדו? מדוע ולמה אין העם נלחם עבור זכויותיו כאנשים וכבני חורין? שאלה זו אינה נותנת לו מנוח. שוב לא יוכל לחזור לעולם של הארמון והטרקלין מבלי לתת לעצמו מענה והסבר למציאות שראה. עד שישכיל להבין את המציאות המוסרית בה נתקל ואת התנהגותם הפסיבית של אחיו המשוועבדים, לא ישקוט ולא ינוח. משה גומר אומר בנפשו לשוב למחרת לעולם השעבוד בכדי להבינו ולפעול בו לתיקון עולם.

משבר היום השני

מיד לאחר אירועי היום הראשון שבו יצא אל אחיו, חוזר משה למחרת ויוצא אליהם שוב. מראש, בצאתו אל אחיו בפעם הראשונה, כלל לא תיאר משה לעצמו מציאות בה עם מדוכא ומושפל כל כך בידי צוררים אכזריים בני עם אחר. אולם, לכשהתוודע לכך, כשהמציאות האכזרית הכתה על פניו במלוא חריפותה, הניח כדבר מובן מאליו שהעם יעשה הכל כדי להתקומם כנגד הגוי המשעבד אותו. את כל הכוחות יגייסו ואת כל המערכות יפעילו ללא לאות כדי להתנגד לרע הפוקד אותם. ואף אם עד היום טרם קרה כדבר הזה, הרי שפעולתו שלו עצמו ביום הקודם תשמש דוגמא ומופת, לעורר לבבות רדומים, לרומם רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים ויהיה בה משום קטליזטור שימריץ וידרבן את יגעי הכוח לנער את הצנעם ולהיאבק במצרים הצוררים אותם. עתה, משיראו את מעשהו, השונה שוני קיצוני מכל מה שקדם לו, יבינו שישנה דרך אחרת להתייחס לשעבוד המתמשך ושאכן מן האפשר הוא להתנגד, לקום ולעמוד כנגד הנוגש.

לכן משה שב ויוצא אל אחיו ביום השני, כדי לבחון את תגובתם ולעוררם למעשה. בכונתו לשנות את מוסכמות היסוד של תגובות

ישראל למצרים והוא אף מוכן למסור את נפשו לשם כך⁵. הדגשת התורה "יוצא ביום השני" (שם, יג) איננה קביעה כרונולוגית מקרית, המוסרת לנו את תאריך יציאתו השניה של משה; הדגשה זו מצביעה על הסמיכות העניינית המהותית שבין שתי היציאות. קו ישר עובר בין שתי היציאות הסמוכות זו לזו, וכבר העמידונו חז"ל על הקשר שבין שתי הפעולות הללו:

יוצא אל אחיו - שתי יציאות יצא אותו צדיק, וכתבן הקב"ה זו אחר זו, יוצא ביום השני - הרי שתיים (שמות רבה א', כז).

יציאתו של משה אל וועט נעוון זיין און
הקודם, על ידי פנייה אל בני ישראל לקום ולעשות מעשה כנגד הצורך
המצרי. מה רבה, אם כן, אכזבתו וכמה גדול שברו, בפוגשו את אחיו
בהיותם לבדם, בינם לבין עצמם. אין משה מבחין בשום רצון לפעולה
או באכפתיות כלשהי כלפי מצבם הקשה, אלא אך ורק באטימות
ובעוול. אטימות ואדישות כלפי סדרו של עולם והגורל הפוקד אותם,
ועוול בהתנהגות הפנימית שבין איש לרעהו. אין המציאות
ההיסטורית נתפסת בעיניהם כדבר הניתן לשינוי, ואין הם רואים את
עצמם כאחראים לשנותה. מבחינתם, הפריץ והנוגש הינם חלק בלתי
נפרד מעולמם, כשם שחמה ולבנה הינם קבועים וקיימים. הנוף
ההיסטורי מכיל בקרבו את אי-הצדק ואת שלטון החזק, כשם שבנוף
הטבעי החיה הרעה טורפת ודורסת.

אם ציפה משה לכך שמעשהו מן היום הראשון יעורר את העם
שלא לקבל מציאות רודנית, ויניע אותם לפעול לשינוי פני הדברים,
הרי שביום השני הוא נוחל אכזבה קשה. פני המציאות האכזרית
מתגלים בפניו כאן כעמוקים וכמושרשים יותר ממה ששיער. אין לעם
את הכוחות כדי להתגייס לאתגר שחציב בפניהם, ואין הם נענים
לקריאתו⁶. ההשלמה והכניעה של אחיו בני ישראל עם הרע, הוויתור
על הגשמת ייעודם ההיסטורי והייאוש מיכולתם לצאת משעבוד
לגאולה, מביאים את משה לנקודת שבירה. תגובת העם למעשיו
מורידה אותו ממרום התקווה ומתנופת העשייה לשפל של תחושת אין
אונים וייאוש. אין הוא רואה עוד טעם לעוררם למעשה, ואין הוא
מנסה יותר לפעול לגאולתם. מעתה, ישב במדין, ולא יטריד את
מנוחתו בנסיון להוציאם משעבוד מצרים.

המדרש עמד על כך שעזיבת משה למדין איננה רק בריחה משוטרי
פרעה, אלא פרישה והפניית עורף למצבם וכאבם של ישראל במצרים.
חוסר הזדהותו עם בני ישראל בעקבות אכזבתו מהם באה לידי ביטוי
מוחשי בעדותן של בנות יתרו המספרות לאביהן ש"איש מצרי הצילנו
מיד הרעים" (שמות ב', יט). תיאורו של משה על ידי העלמות הצעירות
כ"איש מצרי" יש בה ללמדנו שמשה מזוהה במדין כאיש מצרי ולא
כפליט יהודי, וכאן חבויה תחושת ההתנתקות של משה עצמו מגורלם
ההיסטורי של אלה אשר אינם נחלצים לפעול למען עצמם. דבריו
החריפים והנועזים של המדרש בהקשר זה ראויים לציטוט מלא⁷
לא מן הנמנע הוא שהליכת יתרו למדין באה בעקבות מעשה מעין
זה, שבו נתקלה נשמתו הרגישה ברשע בלתי ניתן לשינוי, ומתוך ייאוש
מתיקון עולם וניכור מן האדם פנתה למדבר, בדומה לתהליך שעבר על
חתנו לעתיד. ייתכן גם שהימנעותו מהתנגדות לפרעה הינה פרי
החלטה קודמת לעזוב את חיי המעשה, מתוך זלזול פילוסופי בנעשה
בעולם חולף ובלתי משמעותי לעומת העיסוק בנצח. בין כך ובין כך,
אין הוא מעורה בחיים ההיסטוריים ואין לו חלק בהם¹⁶.

ואולם, בהגעתו של משה למדין עדיין לא באו לקצן אכזבותיו. מיד בהגיעו למדין, משה שב ומגלה את טוב לבו ואת רגישותו המוסרית בהצילו את בנות יתרו החלשות מידי הרועים. ברם, אפיזודה זו של הבאר רק מחריפה את שברונו, ומביאתו לידי צעד נוסף. בעוזבו את מצרים, תסכולו וייאושו של משה מכוונים כלפי המציאות ההיסטורית ברמת הגוי והממלכה, אך אין הוא בהכרח חש כן כלפי החברה האנושית בביטוייה בתא החברתי המצומצם. הוא סבור שהאחוה האנושית והצדק הטבעי עדיין יכירם. מקומם בחברה המקומית, ועל כן הוא פורש רק מהמאמץ ההיסטורי ותו לא. משה אינו חושב כלל על פרישה מעצם החיים ומהמעורבות בחברה האנושית, אלא על זניחת העיסוק המדיני-פוליטי בלבד. "וישב בארץ מדין, וישב על הבאר" (שם, טז). את מקום מושבו הוא קובע בבאר, מקום האספה והמפגש המקומי. ברצונו להשתלב בחברה ולחיות חיי כפר רגילים בתוך אנשי המקום. ואולם, נכונה לו כאן אכזבה קשה. בצורה בוטה למדי, גוברת יד החזק על החלש, ואף כאן המוסר והצדק אינם באים לידי ביטוי. במיקרוקוסמוס חברתי זה, שאינו נתון ללחצים הקיימים במצרים, שולט אותו החוק של מלחמת הקיום והתגברות החזקים, המוכר למשה היטב מהמאבק במצרים.

ממעמקי נפש שותתת מפציעה של מציאות קשה ואכזרית, מגיע משה, במר לו, לקיום סוליפיסטי כאדם בודד המתנתק מן החברה. הוא פורש מן הבאר, מתמקד בתא המשפחתי המצומצם ביותר, ומגיע, ברבות הימים, עד לידי פרישה גמורה ומוחלטת מן החברה האנושית. סופו של הנער היוצא אל אחיו הינם חיי התבודדות במדבר, בנסיון לעסוק באמיתות מטאפיזיות, ללא כל זיקה לתחום המדיני-חברתי. ההתלהבות ומסירות הנפש פינו את מקומן לאכזבה גדולה ומרה, ומשה מוצא עצמו במדבר מדין עם הצאן, ולא בתוככי

מצרים עם אחיו.

"ויבא אל הר האלקים חֲרֵבָה" (שם ג', א). יציאתו להתבודדות במדבר הינה לשם חיפוש אחר האלקים, ואיננה בריחה בעלמא. לא בחברה האנושית מלאת החמס והכוחניות חושב משה למצוא את הקב"ה, אלא במדבר. פרישתו מן החברה ומן הכיעור שבה לעולם של טבע ומדבר, נועדה לנסות ולעלות בהר ד' בדרך של התבודדות, ועזיבתו את עולם הבאר הכוחני נועדה לאפשר לו להתמקד בפיתוח כוחותיו האישיים, על מנת להעפיל במעלות החכמה והדבקות. החיפוש אחר הקב"ה במדבר בעקבות משבר עם החברה האנושית הינו מהלך מוכר היטב בתנ"ך (כפי שעשו יונה ואליהו), וזהו המתלך אותו נוקט משה בשלב הזה.

ברם, קריאתו של הקב"ה אליו מתוך הסנה מכילה בקרבה מסר אחר לחלוטין. דבר ד' אליו בא להורותו שאין די בחיפוש הפרטי אחר האלקים, אם איננו מלווה בהכרה בסוד המעבר משם הווי"ה, ההווה הנצחי הנמצא מעל לזמן ולמקום, לשם א-היה, היורד ופועל בתוככי המציאות ההיסטורית האנושית. ממרומי הר האלקים נתבע בחיר

האדם לומר משה: "אשר הוא שומע את צעקתו ויודע את מכאוביו, אזי חובתו של בשר ודם ללכת בדרכיו. כשם שגבורתו של מלך רם ונישא מלווח בכל מקום בענוותנותו השומעת צעקת יתים ושפלים²⁰, אזי אף האדם ההולך בדרכיו מחויב לעקרון זה.

תחילת המסר למשה הוא בעצם התואר אותו בוחר הקב"ה להציג בפני משה: "ויאמר אנכי אלקי אביך אלקי אברהם אלקי יצחק ואלקי יעקב" (שם, ו). כך פונה הקב"ה למשה: "אתה חיפשת את יהאלקים המופשט והאוניברסלי, אך טעית, משה, טעית; לא כן! עליך בעת הזאת ללכת אחרי אלקי אבותיך, אלקי אברהם, יצחק ויעקב, האלקים הרועה אותם מעודם והמשיגה עתה על בניהם, ולהיות שותף לענייניו בנעשה לבנים".

תגובתו הראשונה של משה, לאחר שהקב"ה העמידו על ההבדל שבין ההתגלות כאלקים לבין זו של אלקי האבות, הינה מבוכה: "ויסתר משה פניו, כי ירא מהביט אל האלקים" (שם). ניתן לתלות את מבוכתו של משה מעצם המפגש עם האלקים, היש המוחלט והאין סופי, שאין כל בריה יכולה לעמוד בפניו, ומהיותו "טירון לנבואה"²¹ באותה שעה. ברם, לאור דברינו נראה שיש להבין את תגובתו אף כמבוכה ובושה הנובעים מהתרחקותו מן העם. הסתרת הפנים היא

הביטוי לתחושות הללו המציפות אותו בעקבות התגלותו של הקב"ה כאלקי האבות. לאחר פתיחה זו, נמסר לו, מפי הגבורה, המסר העיקרי:

ויאמר ד': ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים, ואת צעקתם שמעתי מפני נגשו, כי ידעתי את מכאביו. וארד להצילו מיד מצרים, ולהעלותו מן הארץ ההוא אל ארץ טובה ורחבה, אל ארץ זבת חלב ודבש, אל מקום הכנעני והחתי והאמרי והפרזי והחוי והיבוסים. ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי, וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לחצים אתם (שם, ז-ט).

"אם אני, מלך מלכי המלכים, גבוה מעל גבוה, יורד לתוך טומאת מצרים; אם אני, רם ונישא שוכן מרומים, מאזין ומקשיב לנאקת בני ישראל; אם אנוכי, האחר המוחלט והטרנסצנדנטי, מוטרד מגורלם של בני אדם - ואפילו הם בני אדם שאינם נלחמים עבור עצמם - אזי אף אתה, משה, ילוד אשה שכמותך, אינך רשאי לאטום אזנך ולהתעלם מסבלם". אם הקב"ה מייחס חשיבות למעורבות ההיסטורית, ופועל להעלות את בני ישראל לארץ ישראל, אף האדם חייב לעשות כן. השלמות העליונה אינה מושגת בבריחה מהמציאות ההיסטורית, על כל העול שבה, אלא בעיסוק בתיקון העולם, ובמלחמה עיקשת ומתמדת כנגד הרוע והרשע שבעולם.

המסקנה המתבקשת מאלה מכת שהקב"ה מאזין חנונים ושומע את צעקת בני ישראל, היא שאף משה חייב להכיר בחשיבות העניין, ולחזור למעורבות ההיסטורית, וללהט המוסרי והלאומי שבערו בו בתחילת הדרך. בעת שההשגחה מכריזה "ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי", הקריאה המופנית למשה הינה "ועתה לכה ואשלחך אל פרעה, והוצא את עמי בני ישראל ממצרים" (שם, י).

משך חכמה (בראשית פרק ט פסוק כ)

(כ) (ויחל נח) איש האדמה במדרש פרשה ל"ו (סעיף ג') אמר רב ברכיה: חביב משה מנח, נח משנקרא "איש צדיק" נקרא "איש האדמה", משה, משנקרא "איש מצרי" (שמות ב, יט) נקרא "איש אלקים" (דברים לג, א). הענין, דיש שתי דרכים בעבודת השם יתברך, דרך אחד מי שמייחד עצמו לעבודתו יתברך ומתבודד, ויש מי שעוסק בצרכי צבור ומבטל עצמו בשביל הכלל ומפקיר נפשו עבורם. אם כן, צריך לומר לפי המושג, שזה שמתבודד יעלה מעלה מעלה, וזה ירד ממדרגתו. וכן אמרו קהלת רבה, "כי העושק יהולל חכם" - רבי יהושע בן לוי שכח פ' הלכות בשביל שעסק בצרכי צבור. ובכל זאת מצאנו שנח התבודד, ולא הוכיח את בני דורו, לכן אמרו עליו, שאף הוא היה ראוי לכלייה, ורק מתבודד לעצמו היה, בכל זאת אחר שנקרא "איש צדיק" ירד ממדרגתו ונקרא "איש האדמה". ומשה נקרא "איש מצרי" - שהוכרח לגלות, שזה מורה פחיתות בנפש - הואיל ומסר עצמו על ישראל בהריגת המצרי נקרא "איש אלקים", שהגיע לתכלית השלמות מה שיוכל האדם להשיג ועיין מדרש רבה ברכה, ודו"ק.